

**Організація превентивного виховання з важкими підлітками у працях
В. О. Сухомлинського**

Корінні перебудови нашого суспільства, пов'язані з переходом до ринкових відносин, призвели не лише до економічних та політичних змін, а й до зміни моральних норм поведінки людей і, особливо молодого покоління. Сьогодні однією з актуальних проблем, що стоїть перед учителем, є проблема подолання асоціальних проявів поведінки у підлітків. Проблема превентивності у всі часи цікавила більшість педагогів та дослідників, але у педагогіці є постаті, чий творчий доробок має неоціненне значення у вихованні підростаючих поколінь.

Серед них – Василь Олександрович Сухомлинський – один із найвидатніших творців світової педагогічної думки другої половини ХХ ст., чия наукова педагогічна спадщина є наріжним каменем вітчизняної теорії виховання. У його працях розглянуто широкий спектр проблем, пов'язаних із вихованням підростаючого покоління, і в тому числі, сутність та особливості організації превентивного виховання з важкими підлітками.

Більшість педагогів пов'язували становлення особистості не з дією на неї оточуючого середовища та обставин, а з цілеспрямованими та організованими діями спеціально підготовлених людей (А. Дістервег, А. Макаренко, Н. Пірогов, В. Сухомлинський), визнаючи те, що важлива роль у вихованні дітей належить саме соціалізації. Поради стосовно розв'язання різного роду суперечностей у вихованні, знаходимо у працях В. Сухомлинського, чії погляди на превентивне виховання постійно збагачувалися, поглиблювалися і сьогодні не втрачають своєї значущості та актуальності.

Мета статті – аналіз поглядів В. Сухомлинського щодо превентивного виховання важких підлітків та обґрунтування підготовки майбутніх педагогів до роботи з важкими підлітками.

Виховна система В. Сухомлинського (1918–1970) будувалася на гуманістичних принципах поваги до особистості вихованця, його людської гідності; на безмежній довірі, що відкривала шлях до душі вихованця; на вмінні підходити до кожного з «оптимістичною гіпотезою», що проектує і стимулює прояв високих моральних і громадянських якостей; на умінні проникати у внутрішній світ думок і почуттів вихованців, умінні в кожному випадку знаходити педагогічно доцільний спосіб впливу, тон і стиль педагогічного спілкування. В. Сухомлинський підкреслював, що «одне з

найвагоміших і важких завдань педагога – берегти і розвивати у дитини почуття людської гідності» [1]. Це досягається шляхом постійного спонукання підлітка, пробудженням в ньому бажання стати кращим, небайдужого ставлення до нього вчителя. Педагог писав: «Щоб пробудити в людині бажання стати кращим, треба самому всією душею бажати бачити його кращим. Найблагородніша моральна істина залишається для учня звуком порожнім, якщо її не одухотворили живе почуття і палкий розум вихователя», – і далі підкреслював: «Треба, щоб маленька людина відчувала і розуміла, що йому вірять і бажають добра. Тільки віра в людину пробуджує людську гідність», змушує його гідно поводитися [1].

В. Сухомлинський трактував поняття «радість пізнання» як світоглядну категорію, бо вона стимулює повніше і продуктивніше оволодіння духовними і матеріальними багатствами життя. Він закликав педагогів: «Будемо вчити дитину думати, відкриємо перед нею першоджерело думки – навколишній світ. Дамо йому найбільшу радість – радість пізнання» [1, с. 32].

Василь Олександрович писав, що важливим є досягнення успіху в навчанні, тобто переможне вчення приносить радість і гордість за досягнуті результати: «Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, пробудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання. У наших школах не повинно бути нещасних дітей – дітей, душу яких гризе думка, що вони ні на що не здатні. Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, що народжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися» [1, с. 64]. Кожна людина погодиться з думкою відомого педагога, що «людина, ніколи не пізнає радості праці в навчанні, не переживши гордості від того, що труднощі подолані, – це нещасна людина. Нещасна людина – велика біда для нашого суспільства, нещасна дитина – у сто крат велика біда» [1, с. 68].

Головне завдання вчителя В. Сухомлинський бачив у тому, щоб за допомогою прийомів педагогічного стимулювання спонукати дітей до занять, не вдаючись до примусу. Він підкреслював значимість глибокого духовного єднання вчителів і учнів, подолання горезвісного їх протистояння, відмови від формальної ролівої взаємодії між ними. «Ми добиваємося того, – писав В. Сухомлинський, – щоб учителів та учнів об'єднувала духовна спільність, при якій забувається, що педагог – керівник і наставник. Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородною повагою, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло... Виховання без дружби з дитиною, без духовної спільності з нею можна

порівняти з блуканням у темряві» [2, с. 125].

Педагогічна система В. Сухомлинського передбачала турботу про кожного учня, створення умов для радісного і переможного навчання і життя в школі, що б природно сприяло підтримці прагнення учнів до досягнення поставлених цілей, попередження відхилень у навчанні та поведінці.

Поділяючи точку зору В. Сухомлинського, наголошуємо на необхідності готовності педагога зробити дитину добровільним і зацікавленим соратником, однодумцем учителів і батьків у власному вихованні та навчанні, рівноправним учасником педагогічного процесу, відповідальним за його результати. В. Сухомлинський закликав гуманізувати середовище спілкування, стверджувати в дитині особистість, допомагати йому дорослішати, доводячи його здатності до досконалості. Організуючи превентивну діяльність, педагог повинен не просто любити своїх вихованців, а вміти жити їхнім життям.

Головну функцію превентивної діяльності Василь Олександрович бачить у забезпеченні моральної захисту своїх вихованців, за відсутності якої несприятливе оточення може повністю поглинути людську особистість.

Видатний педагог був упевнений, що порушення психологічного контакту з дорослими, з найближчими, найдорожчими людьми найгостріше переживають підлітки, які починають усвідомлювати суперечності в житті дорослих: «...Підлітковий вік – це надзвичайно важливий період становлення громадянина, період, коли світ турбот, тривог, хвилювань, трудів і сподівань Батьківщини входить у людське серце особливо бурхливо і яскраво. І від того, що саме увійде в серце наших дітей у цей період, залежить, якими людьми стануть вони...» [2, с. 29].

Педагогічна наука має знайти сучасні підходи для збереження найліпшого з педагогіки традиційної української родини, подати дійову допомогу проблемним сім'ям, підтримати і зберегти психолого-педагогічно вразливих і незахищених підлітків, оскільки «у деяких сім'ях батькам зовсім байдуже, що роблять, чим займаються діти, ким вони стануть у майбутньому. Моральні вади, що панують в цих сім'ях, завдають глибокої травми дітям. Їх треба відгородити від потворного впливу середовища, оточити атмосферою чесності, правдивості, людяності» [2, с. 64].

Виховання дітей, а особливо важких, на думку В. Сухомлинського, – найскладніша справа. «Розмова про важких дітей велика і нелегка. По суті, це одна з найскладніших проблем виховання, проблема, за байдуже ставлення до якої доводиться розплачуватися дорогою ціною» [3, с. 525].

Гірко, болючі запитання ставив перед собою і читачами видатний педагог: «...Чому в нашому суспільстві є маленькі негідники? Чому ми не помічаємо, що людина стає негідником уже в дитинстві? Що треба зробити, щоб не було дітей-негідників – тільки за цієї умови не буде негідників-дорослих» [3, с. 525].

Відповіді на них знаходимо в численних працях («Важкі долі», «Розмова з молодим директором школи», «Серце віддаю дітям», «Батьківська педагогіка» тощо), в яких В. Сухомлинський глибоко й усебічно висвітлив причини появи важких дітей і підлітків, серед них найголовнішу, ту, що криється в самих батьках, їхній поведінці: «Батько залишив сім'ю, хлопчик став мовчазним, задумливим. Утікає з дому, двічі побував у міліції. Батьки – п'яниці. Діти перестають вірити в добро і людяність, робляться жорстокими...» [2, с. 21].

Проте, як незаперечно довів педагог-гуманіст, дитина не народжується важкою, такою вона стає під тиском усіляких впливів – неправильного виховання, психолого-педагогічної нестійкості сім'ї, нездорових умов, що оточують дитину в ранньому дитинстві – від одного до семи-восьми років. Саме в цей період починається деформація особистості і саме на цій стадії під тиском несприятливих чинників, іноді випадкових, таких, що видаються малозначущими, виникають шкідливі для розвитку особистості ціннісні настанови.

В. Сухомлинський радив вдумливо, уважно, терпляче досліджувати, вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток підлітка, шукати й знаходити причини, за яких дитина стала важкою; застосовувати такі виховні впливи, які б ураховували складність і особливість індивідуального світу людини, всіляко унеможлилювали грубощі, приниження, покарання, оскільки «якщо дитина зазнала потрясіння, пов'язаного з покаранням, в її душі послаблюються внутрішні сили, які самою людською природою призначені для самовиховання.

Покарання, тим більше, якщо справедливість його сумнівна (а саме так і є в переважній більшості сімейних конфліктів), огрублює людську душу. Людина, яка зазнала покарань у дитинстві, в підліткові роки не боїться ні дитячої кімнати міліції, ні суду, ні виправно-виховної колонії» [2, с. 238]. До

того ж «покарання не є чимось невідворотним. Потреба в покаранні не виникає там, де панує рух взаємного довір'я і теплоти, де дитина змалку тонко відчуває поруч із собою людину – з її думками й переживаннями, радощами і горем; де з перших кроків свого свідомого життя дитина вчиться керувати своїми бажаннями» [2, с. 197].

Серед важливих умов створення атмосфери вихованості дитини взагалі, а особливо важковиховуваної, є виховання успіхом. За справедливим твердженням В. Сухомлинського, мажорний тон життя дитини має спиратися не тільки на загальний шкільний клімат, але передусім на її власні успіхи в моральній поведінці, у діяльності. Формувати позитивну особистість у діяльності, зітканий з невдач, неможливо. Лише успіх формує в молодій людині достатню віру і на цій основі – прагнення стати ліпшою.

Окреме місце у вихованні підлітка займає самовиховання. Адже людина не може бути тільки об'єктом виховання. Міцним фундаментом називав самовиховання Василь Олександрович. Ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховує. «Це той найтонший вузол усіх пристрастей і дум людських, в якому доторкаються й сплітаються обов'язок і дисципліна, вимогливість до себе і совість, радість буття і непримиренність до зла, почуття власної гідності та справжня людська велич» [3, с. 490].

Оскільки поява важких підлітків є наслідком цілого комплексу причин, то загальна стратегія виховного впливу повинна поширюватися на всі його суб'єкти: сім'ю, навчальний заклад, найближче оточення. Однак у сучасних умовах лише навчальний заклад здатний компенсувати вади сімейного виховання: «Звичайно ж, є важкі, дуже важкі сім'ї. Але я працював у школі не один десяток років, не зустрічав батьків невинуватих, не зустрічав людей, у душі яких не залишилося б доброї іскри. Перетворити цю іскру в яскравий смолоскип – ось у чому болісно важке, але благородне завдання педагогів» [4].

Виховання в навчальному закладі важких підлітків реалізується в трьох основних видах діяльності: навчальній, громадсько-корисній, трудовій. Для нормального розвитку людини важливо також пробуджувати, розвивати в дитині цікавість, допитливість, бажання знати, подив перед таємницями природи, перед красою навколишнього світу.

Неабияке значення в моральному вихованні підлітків має виконання трудових завдань, які, потребуючи багато сил і часу, виходять за межі інтересів даного колективу, навіть села чи міста: «Така праця має велике значення в ідейному вихованні старшокласників. Вони не тільки розуміли, а й переживали суспільну, всенародну спрямованість праці...». У вихованні

важливо, щоб «людина уже в роки дитинства збагнула істину: тільки праця творить честь, гідність особистості; в праці людина виражає себе в колективі, праця дає моральне право судити про інших людей» [2, с. 45].

Аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського, присвяченої висвітленню поглядів на проблему превентивного виховання важких підлітків, дає можливість сформулювати головні настанови для роботи з ними:

- створення для важких підлітків атмосфери доброзичливості, любові, розуміння, співчуття;
- сприйняття важкого підлітка таким, яким він є, сприяння розвитку в нього всього найліпшого;
- побудова стосунків з важкими підлітками на основі глибокої поваги й високої вимогливості до них;
- створення системи педагогічно доцільних дій, які дадуть можливість вивести педагогічно занедбаних підлітків з пасивного стану та прилучити їх до активної діяльності життя в колективі;
- переконання батьків важких підлітків у потребі корекції та зміни своєї поведінки, свого життя.

Таким чином, глибоке вивчення й аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського дають змогу зробити висновок про те, що запропонована ним педагогічна система збагатила педагогічну науку новаторськими ідеями і положеннями, відіграла велику роль у розвитку теорії і практики виховання й навчання важких підлітків, принесла неоціненну користь учителям у їхній складній роботі з корекції та превенції поведінки підростаючого покоління.

Подальшого вивчення потребує розробка технології превентивного виховання з важкими підлітками на засадах педагогічної творчості В. Сухомлинського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинский В. А. Трудные судьбы / В. А. Сухомлинский. – М. : Знание, 1967. – 78 с.
2. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1978. – 263 с.
3. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – Т. 4. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 394–629.
4. Хромова Л. М. В. О. Сухомлинський про виховання важких дітей і підлітків / О. Л. Хромова // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1. – С. 12–20